

Vapaus uskoa

Keskustelu uskonnonvapauslaista *Kotimaa, Suomen Sosialidemokraatti* ja *Suomen Työmies*
-lehdissä 1921–1923

Eemil Hellsten

Kandidaatintutkielma

Historian ja arkeologian tutkinto-ohjelma, historia

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Toukokuu 2025

Kandidaatintutkielma

Historian ja arkeologian tutkinto-ohjelma, historia

Eemil Hellsten

Vapaus uskoa – Keskustelu uskonnonvapauslaista Kotimaa, Suomen Sosialidemokraatti ja Suomen Työmies -lehdissä 1921–1923

Sivumäärät: 32

Tutkielmassani tutkin vuosina 1921–1923 kirkollisessa ja työväen lehdistössä käytyä keskustelua uskonnonvapauslaista. Tarkastelen sitä, millaista asiasta kirjoittelu ja täten myös keskustelu on ollut ja kuinka paljon sitä on ilmennyt eri lehdistöjen edustajien keskuudessa. Tämän toteuttamiseksi valitsin lähdeaineistokseni kirkollista lehdistöä edustamaan *Kotimaa*-lehden ja työväen lehdistöä edustamaan *Suomen Sosialidemokraatti* sekä *Suomen Työmies* -lehdet. *Kotimaa* oli yleisesti katsottuna kirkkoa edustava lehti ja *Suomen Sosialidemokraatti* ja *Suomen Työmies* taas edustavat eri poliittisia linjoja työväen lehdistön keskuudessa, mutta molemmat ajoivat selkeästi työväen asialla.

Tarkoitukseni on luoda kattava ymmärrys siitä, miten lehdet ja niiden edustamat osapuolet suhtautuivat uskonnonvapauteen ja siitä säädettyyn lakiin ja myös siitä, miten se näkyi kirjoittelussa. Tähän apunani käytän laadullista menetelmiä sen sopivuuden vuoksi. Käytän myös lähdekriittistä lukutapaa, jonka avulla saan selvitettyksi, miksi asia ilmenee juuri aineistoni kuvaamalla tavalla. Lähdekritiikin ja laadullisen tarkastelun kautta saan kattavan kuvan käsitellystä aiheesta ja sen tarkoituksista.

Lehdistössä ilmenevä keskustelu oli monipuolista kaikissa käsittelemissäni lehdissä. Lehdistössä seurattiin tarkkaan lain käsittelyn etenemistä eduskunnassa ja valtuustoissa. Keskustelua syntyi lehtien kirjoitusten kautta. *Kotimaan* toimesta tärkeimmäksi teemaksi uskonnonvapauslain kohdalla nousi uskonnonopetuksen puolustaminen, kun taas *Suomen Sosialidemokraatissa* ja *Suomen Työmiehesä* aktivoituttiin kirjoittamaan etenkin uskonnonvapauslain voimaantumisen jälkeen. Aikaisemmasta kirjoittelusta nousi esiin etenkin kritiikki ja tahto oman ajatusmaailmaan sopivan version läpimenosta. Työväen lehdistön toimista huolimatta lain voimaantulo ei aiheuttanutkaan suurta eroliikettä, mikä osittain koettiin pettymykseksi. Tästä huolimatta molemmat osapuolet kokivat uskonnonvapauslain onnistuneeksi.

Avainsanat: uskonnonvapauslaki, uskonnonopetus, työväki, kirkko, 1920-luku, Kotimaa, Suomen Sosialidemokraatti, Suomen Työmies

Sisällysluettelo

1	Johdanto	4
1.1	Uskonnonvapauslain voimaantulo	4
1.2	Tutkimuskysymykset, metodit, aineisto sekä kirjallisuus	6
2	Uskonnonvapauslain näkyvyys lehdissä	11
2.1	Kirkollisessa lehdistössä	11
2.2	Työväen lehdistössä	15
3	Uskonnonvapauslain keskustelut osana aikaansa	20
3.1	Keskusteluiden erot ja yhtäläisyydet	20
3.2	Uskonnonvapaus kulttuuritaistelun osana	24
4	Johtopäätökset	28
	Lähteet	30

1 Johdanto

1.1 Uskonnonvapauslain voimaantulo

Uskontoa saa Suomessa julkisesti ja yksityisesti harjoittaa, mikäli lakia tai hyviä tapoja ei loukata.¹

Näin kuuluu uskonnonvapauslain aloittava pykälä, joka tuli voimaan tammikuussa vuonna 1923. Sitä ennen uskonnon harjoittaminen oli Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kontrollissa ja kirkosta eroaminen tai uskontokunnan vaihtaminen ei ollut laillisesti mahdollista. Uskonnonvapaus ei täten ole aina ollut itsestäänselvyys. Prosessi uskonnonvapauteen alkoi kuitenkin jo vuonna 1906, kun hallitus asetti komitean lainsäädännön aikaansaamiseksi. Tämä komitea sai toimensa valmiiksi parin vuoden jälkeen 5. kesäkuuta 1908. Vaikka asia oli periaatteellisesti hyväksytty, jopa kirkolliskokouksen toimesta, asian käsittely keskeytyi ennen kuin asiaa oli paremmin ehditty käsittelemään. Tähän syynä oli valtiolliset olot, joiden takia senaatin pyyntö Venäjän keisarille asian tuomisesta eduskunnalle ei onnistunut niin kuin sen oli tarkoitus.

Vasta noin kymmenen vuoden päästä Venäjän vallankumouksen myötä asian käsittely lähti uudelleen eteenpäin. Vuoden 1917 puolivälissä Suomen Senaatti asetti lain valmistelemiseksi uuden komitean, joka sai työnsä valmiiksi jo saman vuoden loppupuolella. Eduskunta sai esityksen asiasta maaliskuussa vuonna 1920. Tämä esitys sisälsi uskonnonvapauden lisäksi neljä pienempää lakiehdotusta, joista kolme hyväksyttiin ja yksi hylättiin. Nämä hyväksytyt lakiehdotukset tulivat vahvistetuiksi kesäkuussa 1921. Uskonnonvapauslaki pääsi eduskunnan käsittelyyn vasta syksyllä vuonna 1922, jolloin se hyväksyttiin määräenemmistöllä. Laki vahvistettiin marraskuussa 1922, jonka jälkeen se astui voimaan 1. tammikuuta 1923.²

K. R. Brotheruksen mukaan uskonnonvapauden tuoman muutoksen tapahtuminen suhteellisen myöhään selittyy osittain sillä, ettei Suomessa uskonnonvapauden puutetta koettu raskaaksi, sekä käsityksellä kristillisestä valtiosta. Tästä huolimatta uskonnonvapauden edistyminen 1900-luvun alkupuolella ja sen voimaan tuleminen muutti uskonnon vapautta ja valtion asemaa uskonnossa merkittävästi.³ Kuitenkin on hyvä ottaa huomioon, että muissakin

¹ Uskonnonvapauslaki 267/1922 1§.

² Kaila 1923, 3–4.

³ Brotherus 1923, 239–240.

Pohjoismaissa uskonnonvapauteen ja etenkin kirkon ja valtion rooliin liittyvää keskustelua käytiin myös vielä 1920-luvuilla. Esimerkiksi Tanskassa kirkon kansallinen verotus tuli voimaan 1919, ja yleisesti ottaen Tanskassa ja Norjassa kirkko pysyi kietoutuneena valtion kanssa vaikkakaan ei täysin valtion kirkkona.⁴

Uskonnonvapauslain voimaantulo vapautti uskonnon harjoittamisen. Enää valtio ei vahtinut kuulumista kirkkoon, vaan jokainen 18 vuotta täyttänyt sai päättää itse siitä, mihin uskontoon hän haluaa kuulua tai olla kuulumatta. Uskonto siirtyi yhä enemmän yksityisasiaksi. Ikäraja valikoitui, jotta uskontokuntaan kuuluvan oli mahdollista vapaasti vaihtaa tai luopua uskontokunnasta ajoissa, mutta myös estämään käännytysyrityksiä liian nuorella iällä.⁵ Tämän ikärajan alapuolella olevat, eli lapset, seurasivat vielä vanhempiaan uskonnollisissa asioissa. Jos kumpikaan vanhemmista ei kuulunut uskontokuntaan, ei lapsikaan voinut kuulua siihen. Vanhempien kuuluessa eri uskontokuntiin tai jos toinen ei kuulunut mihinkään, lapsi seurasi isäänsä ellei toisin oltu sovittu. Kirkosta eroaminen tarkoitti myös sitä, että henkilö ei ollut enää velvollinen maksamaan kirkollisia maksuja.⁶ Uskonnosta eroamisen tai sen vaihtamisen lisäksi uskonnonvapauslaki koski myös monia muita uskonnon osa-alueita, kuten uskonnonopetusta.

Uskonnonvapauslaki koski myös uskonnonopetusta. Lain voimaantulon jälkeen uskonnonopetuksesta kieltäytyminen sallittiin, jos siitä oli viranomaisten todistus, että lapsi ei kuulu uskontokuntaan tai kuuluu eri uskontokuntaan.⁷ Uskonnonopetus kuitenkin pysyi ja on edelleen osa koulujen opetusta. Brotherus katsoi, että uskonnolla koettiin olevan myös tietopuolinen merkityksensä, mikä oli osaltaan vaikuttamassa siihen, että sitä ei kokonaan poistettu, kuten oli esimerkiksi tehty Ranskassa.⁸ Hautausmaat vapautuivat myös kirkkoon kuulumattomille ja heille sallittiin omien hautausmaiden perustaminen. Vaikka henkilö ei olisikaan kuulunut evankelisluterilaiseen kirkkoon, hänellä oli mahdollisuus tulla haudatuksi kirkon hautausmaahan. Tämän lisäksi uskonnollisten yhdyskuntien perustaminen vapautui.⁹ Avioliitot evankelis-luterilaisten ja muiden kristinuskontojen välillä sekä muut mahdolliset avioliittotapaukset vapautuivat omien sääntöjensä tapaan noudatettuna.¹⁰ Näiden lisäksi

⁴ Robbins 2013, 220–223.

⁵ Brotherus 1923, 246–247.

⁶ Kaila 1923, 5–6.

⁷ Brotherus 1923, 249–250.

⁸ Brotherus 1923, 252–253.

⁹ Kaila 1923, 15–18

¹⁰ Kaila 1923, 41–44.

valtion palveluksessa toimiminen vapautui myös henkilöille, jotka eivät kuuluneet evankelis-luterilaiseen kirkkoon.¹¹ Uskonnonvapauslaki toi täten paljon vapauksia aikaisempaan verrattuna ja oli osaltaan tärkeä osa yhteiskunnan kehitystä. Kirkkoon oli ennen uskonnonvapautta pakko kuulua ja tämän pakon purku herätti keskustelua sen vastustajien ja puolustajien välillä sekä etenkin kirkollisissa ja työväen lehdistöissä.

1.2 Tutkimuskysymykset, metodit, aineisto sekä kirjallisuus

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan ja vastataan kysymykseen, joka koskee uskonnonvapaudesta käytyä julkista keskustelua kirkollisissa ja työväen lehdistöissä ja sitä, miten lehdistöt suhtautuivat uskonnonvapauslakiin vuosina 1921–1923. Tutkimuskysymystä avataan paremmin muutamalla siihen liittyvällä lisäkysymyksellä. Miten uskonnonvapauslaki näkyi kirkollisissa ja työväen sanomalehdissä? Millaisia eroja uskonnonvapauslaista uutisoinnissa oli? Esittämällä nämä kysymykset tutkimukseni tavoitteena on antaa kattava kuva siitä, miten eri osapuolet suhtautuivat uskonnonvapauteen. Tutkimuskysymys on mielenkiintoinen, sillä kirkko on ollut etenkin vielä 1900-luvulla tärkeä osa suomalaista yhteiskuntaa ja kyseisen keskustelun avaaminen tuottaa uudenlaista näkökulmaa kirkon yhteiskunnalliseen asemaan ja kehitykseen. Kysymys myös valoittaa sitä, miten työväen asenteet kirkkoa kohtaan näkyivät, etenkin ottaen huomioon valitun aikavälin sijoittumisen sisällissodan jälkeiseen aikaan. Tavoitteenani on siis tarkastella käyttämäni lehtien luomaa julkista kuvaa eri osapuolten mielipiteistä. Koska lehtien taustalla olevat tekijät ovat vahvasti osana lehtien toimintaa, tarkastelen lehtien julkaisuja niiden taustaa vasten. Tämänkaltainen sisäinen tarkastelu tuottaa erilaisen näkökulman ja tulkinnan tuloksen. Huomioitavaa on myös se, että vaikka käytänkin vain termiä kirkko, viittaan sillä pääsääntöisesti yksinomaan Suomen evankelis-luterilaiseen kirkkoon.

Rajaan tutkimukseni ajanjakson koskemaan uskonnonvapauslain voimaantulon vuosille. Vaikka olisi kiinnostavaa ja varmasti hyödyllistä tarkastella aihetta ottaen mukaan uskonnonvapauslain alkuketket, se ei ole mahdollista kandidaatintyön kohdalla. Laajemmalla aikavälillä lehtiaineiston määrä kasvaisi huomattavasti ja myös lisälähdeaineiston hankkiminen voisi olla hyvä ratkaisu. Kuitenkin aiheen rajaaminen vuoteen 1923 asti antaa

¹¹ Kaila 1923, 46.

mahdollisuuden perehtyä myös lain voimaantulemisen jälkitapahtumiin, jolloin sen vaikutukset alkoivat näkyä, esimerkiksi kirkosta eroamisen muodossa. Alkupäästä tutkimukseni rajautuu vuoteen 1921, sillä vuosi sijoittuu aikaan ennen uskonnonvapauslain hyväksymistä ja tarjoaa näkökulman lain hyväksymiseen johtaneeseen keskusteluun.

Lähdeaineistona käytän *Kotimaa*-lehden digitalisoituja numeroita ja niissä esiintyvää informaatiota sekä *Suomen Sosialidemokraatti* ja *Suomen Työmies* -lehtien digitalisoituja numeroita. Lehtiä tarkastelen vuosilta 1921–1923. Tältä aikaväliltä on koottu tietoa myös uskonnonvapauslain jälkeisistä asioista, joita näissä lehdissä mahdollisesti esiintyy, mutta myös uskonnonvapauslakia edeltäneen vuoden ajatuksia ja keskustelua lain etenemisen aikana. *Kotimaa*-lehden avulla on mahdollista saada paremmin selville, miten kirkon tai ylipäättänsä kristillisissä piireissä suhtauduttiin uskonnonvapauslakiin. *Suomen Sosialidemokraatti* sekä *Suomen Työmies* -lehtien avulla tarkastellaan, miten työväen keskuudessa asiaan mahdollisesti suhtauduttiin ja minkälaista oli julkinen keskustelu siitä. Lehtiaineiston analyysiä tukemaan sovellan tutkimuskirjallisuutta kattavamman kuvan saamiseksi.

Aineistokseni valikoitunut *Kotimaa*-lehti perustettiin vuonna 1905 tuomaan kirkollisia kysymyksiä julkisuuteen, mutta myös vastapainoksi uskonnon ja kirkon kohtaamalle kielteiselle ilmapiirille. Etenkin vastapainona oleminen oli tärkeä osa lehden perustamista.¹² Kuitenkin lehden ohjelmasta alun perin ajateltiin, ettei lehti saisi ajaa tietyn puolueen politiikkaa ja pitäisi toimia Suomessa kristittyjen yleisenä äänenkannattajana. Lehti ei myöskään saisi syrjiä ketään, vaan arvostella kaikkia tasapuolisesti Jumalan sanan mukaan. Puoluepoliittisen sitoutumattomuuden ohella lehden tarkoitus oli toimia Suomessa yhteiskunnallisesti ja ottaa kantaa yhteiskunnallisiin kysymyksiin. Alkuvaiheessa lehden ohjelman tulkinta kuitenkin aiheutti erilaisia riitoja ja erimielisyyksiä lehden sisällä. Vasta 1910-luvun alussa lehden linja vakiintui takaisin alkuperäiseen aktiiviseen yhteiskunnallisuuteen.¹³

Työväen lehdistön edustajaksi valikoitunutta *Suomen Sosialidemokraatti* -lehteä alettiin sen nimisenä julkaista jo vuodesta 1918 lähtien. Lehti oli sidoksissa Suomen

¹² Murtorinne & Heikkilä 1980, 18–19.

¹³ Murtorinne & Heikkilä 1980, 24–34.

Sosialidemokraattiseen puolueeseen ja on täten selvää, että lehden linjaus oli puolueen mukainen, etenkin, kun otetaan huomioon puolueorganisaation halu pitää lehti sidoksissa puolueeseen.¹⁴ Lehden ilmestyminen sisällissodan jälkeen näkyi ensimmäisissä julkaisuissa, sillä lehdessä tuotiin esiin selkeästi bolševismien tuomittavuus ja sopimattomuus mutta myös yleisesti se, miten aseellinen ja sanallinen sosialismi on lyöty ja vain teoreettinen sekä kansallinen sosialidemokratia on vielä lyömättä. Lehdessä kuitenkin tuomittiin sisällissodan valkoinen terrori ja muita valkoisen Suomen senaikaisia toimia. Tämä uhmakas ja ankara uutisointi johtikin lehden lakkauttamiseen, joka toki jäi vain kuukauden mittaiseksi.¹⁵ Yleisesti ottaen lehteä kuitenkin pystyttiin julkaisemaan ilman lakkautuksia.

Toinen työväen lehti, joka valikoitui aineistoksi, on *Suomen Työmies* -lehti. Lehteä alettiin vähissä määrin julkaista vuonna 1920 Tampereella osana toista lehteä Suomen Sosialistisen Työväenpuolueen toimesta. Lehteä julkaistiin omana painoksenaan vuosina 1921–1923. Julkaiseminen ei ollut täysin yhtenäistä, vaan lehti lakkautettiin syksyllä 1921 kolmeksi kuukaudeksi, minä aikana lehti ilmestyi nimellä *Suomen Työläinen*. Kuitenkin tässä tutkielmassa käytän lehdestä nimitystä *Suomen Työmies* yksinkertaisuuden ja selkeyden vuoksi. Lehden tehtävä oli puolueen määrittelemä ja tarkoituksena oli koota työväki ja taistella porvariensa sanomalehtien tekemää myrkytystä vastaan.¹⁶

Lehtiä tarkastellessa on hyvä tiedostaa, ketkä oikeasti olivat lehtikirjoitusten takana, jottei yleistä kirjoitusten sisältöä liian paljon. Tähän perehdytään tarkemmin aiheen tullessa esiin seuraavassa luvussa, jolloin taustatiedon tuominen on oleellisempaa.

Tutkimuksessani käytän hyödyksi laadullista eli kvalitatiivista tutkimusmenetelmää. Menetelmä valikoitui, koska se sopii hyvin lehtiaineiston tutkimiseen ja myös omaan tutkimuskysymykseeni. Tarkoitukseni on myös hyödyntää hermeneuttista menetelmää aineistojen tulkinnassa ja ymmärtämisessä. Hermeneuttisen menetelmän avulla käsittelen lehtien kirjoituksia ymmärtääkseni, mitä tekstissä on sanottu ja millä tavalla kirjoittaja välittää tekstillensä ajamansa tarkoituksen.¹⁷ On myös hyvä mainita, että käytän lähdekriittistä lukutapaa tutkimuksessani, koska on monia asioita, joita täytyy ottaa huomioon tarkastellessaan lehtiaineistoa. Lähdekritiikin avulla selvitän, miksi asiaa on kuvattu tietyllä

¹⁴ Nygård & Salokangas 1987, 232-234.

¹⁵ Nygård & Salokangas 1987, 194.

¹⁶ Nygård & Salokangas 1987, 212-217.

¹⁷ Gadamer 2004, 221–223.

tavalla. Lähdekritiikki on juuri sen vuoksi tärkeimpiä menetelmiä tutkimuksessani.¹⁸ Käyttämästäni lähdeaineistosta tarkoitukseni on koota kattava ymmärrys siitä, miten lehdet ja täten niiden edustamat osapuolet suhtautuivat uskonnonvapauteen, -lakiin ja myös siitä, miten se näkyi. Lehtien ja niihin liittyvän tiedon lisäksi hankin informaatiota tutkimuskirjallisuudesta. Avaan ja tulkitsen laajemmin uskonnonvapauteen ja lakiin suhtautumista käyttämällä hyödykseni tutkimuskirjallisuudesta löytyvää monipuolista tietoa. Uskonnonvapauslaista käytän apunani Erkki Kailan aikalaikirjallisuutta *Uskonvapauslaki ynnä siihen liittyvät lait ja asetukset* vuodelta 1923. Erkki Kaila toimi muun muassa Viipurin ja Turun arkkipiispana.¹⁹ Kirkkoa käsitteleviä tutkimuksia löytyy myös suhteellisen paljon. Ne kuitenkin eivät kaikki läheskään täysin liity uskonnonvapauslakiin vaan yleiseen tietoon ja erilaisiin näkökulmiin kirkosta. Yhtenä esimerkkinä tästä on K. R. Brotheruksen aikaisteos vuodelta 1923 *Valtio ja kirkko: katsaus Suomen uskontolainsäädännön kehitykseen*. Brotherus toimi muun muassa Helsingin yliopiston valtio-opin professorina.²⁰ Myös *Kotimaa*-lehteä on aikaisemminkin käytetty ja tutkittu, mistä esimerkkinä Eino Murtorinteen ja Markku Heikkilän teos vuodelta 1980 *Kotimaa 1905–1980: routavuosien kristillis-yhteiskunnallisesta lehtiyhteyksestä monipuoliseksi kristilliseksi kustannusyhtiöksi*. Tämä teos on aikajaksonsa vuoksi myös osittain erittäin hyödyllinen omassa tutkimuksessani. Toinen osittain *Kotimaata* koskeva teos on Martti Ruuthin *Kirkon elämää Kotimaan kuvastimessa: vuosisatamme aatehistoriaa* vuodelta 1949. Tämä teos koskee oman tutkimukseni aihetta läheltä ja antaa viitteitä *Kotimaa*-lehden tarkastelulle. Ruuth toimi kirkkohistorian professorina valtionyliopiston teologiassa tiedekunnassa.²¹

Niin kuin kirkkoa käsittelevää tutkimusta myös työväkeä koskevaa tutkimusta löytyy kattavasti. Vaikka teokset eivät suoraan koske uskonnonvapauslakia ja osapuolten mielteitä asiasta, uskonnonvapauslaki ja uskonnonvapaus nousevat esille teoksissa. Ajanjaksollisesti täydellisesti sopivia teoksia työväestä on muun muassa Niko Kanniston teos *Vaaleanpunainen tasavalta? SDP, itsenäisyys ja kansallisen yhtenäisyyden kysymys vuosina 1918–1924* vuodelta 2016. Yleisesti SDP:stä kertomisen lisäksi teos auttaa ymmärtämään *Suomen Sosialidemokraatti* -lehteä ja sen sisältöä sekä olemusta. Toinen hyödyllinen teos on Tauno

¹⁸ Tepora, Danielsbacka, Hannikainen 2022, johdanto.

¹⁹ Kortekangas 1982, 530.

²⁰ Pikkusaari 1998, 22.

²¹ Tiitinen 1982, 236.

Saarelan *Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923* vuodelta 1996. Se tuo myös enemmän taustaa ja ymmärrystä puolueista käsittelemieni työväestön lehtien takana. Taustaa ja ajan kontekstin ymmärtämistä helpottaa Jussi Pikkusaaren teos *Vaikea Vapaus: sosialidemokratian häviö kirkolle Suomen kulttuuritaistelussa* vuodelta 1998. Tämä on tärkeää, sillä ajan taustan ymmärtäminen auttaa selkeyttämään miksi ja miten asiaa käsiteltiin.

Uskonnonvapautta ja sen lakia on tutkittu aikaisemminkin ja siitä löytyy jopa aikalaisaineistoa. Tämä kertoo uskonnonvapauslain tärkeydestä ja siihen kohdistuvasta mielenkiinnosta. Myös sanomalehtiä koskevaa tutkimusta olen löytänyt, mutta ne eivät kuitenkaan keskity yksinomaan uskonnonvapauteen. Siis etenkin uskonnonvapauslakia ja sen voimaantuloa ei ole ennen tarkasteltu kirkollisten ja työväen lehdistöjen kautta tai ainakaan en itse löytänyt aiheeseen suoraan liittyvää tutkimusta. Näin ollen oma tutkimukseni tuo mahdollisesti uutta näkökulmaa aiheeseen.

2 Uskonnonvapauslain näkyvyys lehdissä

Uskonnonvapaus oli huomiota herättävä asia ja näkyi Suomen sanomalehdistössä käydyssä keskustelussa. Sanomalehdet toimivat tärkeänä informaation välineenä 1920-luvulla, minkä vuoksi se, mitä sanomalehtiin kirjoitettiin, oli tärkeää mielipiteiden ilmoittajana sekä lehtien edustajien vaikutuksen lisäämisessä. Sekä kirkollisessa että työväen lehdistössä uskonnonvapauslaki nousi esille useaan kertaan. Molempien osapuolten sanomalehdissä uskonnonvapauslaki sai kuitenkin omanlaisensa näkyvyyden, jota tulen sen määrän ja laadun kautta tässä luvussa avaamaan.

2.1 Kirkollisessa lehdistössä

Ennen kuin tarkastellaan *Kotimaa*-lehdessä olevia kirjoituksia on tärkeää ottaa huomioon lehden takana olevat henkilöt. Heitä olivat kirkonmiehet, jotka kannattivat nuorkirkollista suuntausta, joka oli kirkon uudistusmielinen rintama²². Tämän vuoksi olisi väärin olettaa *Kotimaa*-lehden edustavan kaikkien kirkonmiesten näkemystä tai ajatuksia. Tästä huolimatta on myös otettava huomioon lehden halukkuus toimia ja näyttäytyä Suomen kansankirkon edustajana. Tämän vuoksi *Kotimaa*-lehdessä saattaa siis olla joitakin asioita, jotka poikkeavat kirkon linjasta, mutta periaatteen tasolla *Kotimaa*-lehti toimii hyvänä aineistona, kun tarkastellaan kirkon näkemystä.²³

Uskonnonvapauslaki sisälsi monia asioita uskontoon liittyen ja niistä etenkin uskonnonopetus sai usein näkyvyyttä *Kotimaan* kirjoituksissa. Uskonnonopetus oli tärkeä kysymys ja se olikin kirkkokansan ohjelmassa etualalla.²⁴ Taistelussa opetuksesta oli kysymys sen jatkuvuudesta ja halusta turvata uskonnonopetus sekä -opettajat kouluissa. Uskonnonopetuksen lisäksi lehden uutisoinnissa nousee esiin muut kirkkokansan ohjelman osa-alueet.

Kirkkokansan ohjelma syntyi huolesta koskien etenkin uskonnonopetuksen järjestelyitä, ja ohjelman tarkoituksena oli saada aikaan yhtenäinen linja, jota olisi tarkoitus lähteä tekemään tunnetuksi ja ajamaan yhdessä sen sisältöä. Tavoitteena oli toteuttaa niin sanottu ”kristikansan nousu”, joka vaikuttaisi valtiopäivänvaaleihin. Tällä haluttiin saada kansa liikkeelle ja

²² Marjokorpi 1977, 187.

²³ Murtorinne & Heikkilä 1980, 89–90.

²⁴ Ruuth 1949, 188.

aktiivisesti ottamaan kantaa kristillisiin asioihin, etenkin uskonnonopetuksen puolesta, poliittisen toiminnan kautta. *Kotimaa* myös antoi tälle tukensa kirjoittaessaan siitä lehdissään.²⁵

Kirkkokansan ohjelmaksi lehdessä oli julkistettu neljä eri pääkohtaa. Ensimmäiseksi kohdaksi asetettiin käsitys siitä, ettei uskonnonvapauslaki saa houkutella kirkon jäseniä eroamaan sen antamasta kristillissiveellisestä kasvatuksesta, vaan eroamisesta piti antaa takeet, ettei se olisi tilapäisen mielijohteen ratkaisu tai ulkoisen vaikutuksen toimi. Toisena kohtana tuotiin esiin kirkollisten toimielimien muodostaminen siten, että kirkko tuli toimeen ilman jäsentensä rasittamista rahallisesti. Kuitenkin täydellistä eroa valtiosta ei kannatettu, mutta vain siinä määrin missä erottaminen oli tarpeellista ja edisti kirkon toiminnan menestymistä ja tehtävien suorittamista. Lehden ilmoittama kolmas kohta koski uskonnonopetusta. Kirkkokansa haluaa, että oppilaille on annettava kristinuskon opetusta. Vaihtoehtoista siveysoppia ei hyväksytty annettavaksi evankelis-luterilaisten vanhempien lapsille. Ohjelman viimeinen ja neljäs kohta koskee papiston palkkausta. Ohjelmassa halutaan turvata pappien riittävä koulutustaso sekä papiston palkka, jonka tulisi vastata saman korkeisen koulutuksen saaneita valtion virkamiehiä sekä papiston vastuullista tehtävää.²⁶

Uskonnonopetuksen tärkeyttä ja roolia kirkolle kuvastaa hyvin sen ilmentyminen useaan otteeseen *Kotimaan* uutisoinnissa. Uskonnonopetuksen kuvaus ei kuitenkaan jäänyt vain Suomessa käytävään keskusteluun, vaan se toi esimerkkejä Ruotsista, jossa uskonnonopetuksen poistaminen ei ole tullut edes aiheistalle, vaan sen olemassaolo pakollisena aineena koulussa on koettu tärkeänä.²⁷ Tammikuussa 1921 julkaistussa kirjoituksessa ”Uskonnonopetus kansakouluissa” korostettiin uskonnonopetuksen asemaa. Uskonnonopetuksella katsottiin olevan kansan tuki eikä sen poistamisessa tulisi onnistumaan, kuten ei myöskään Ruotsissa, vaikka tunnettiin huolta vihamielisistä tahoista, jotka kovasti sen poistamista yrittävät ajaa.²⁸ Martti Ruuthin mukaan näihin tahoihin kuului työväestön edustusta etenkin sosiaalidemokraateista.²⁹

²⁵ Murtorinne & Heikkilä 1980, 139–140.

²⁶ *Kotimaa* 24.1.1922.

²⁷ Kirkolliset kysymykset Ruotsissa, *Kotimaa* 24.2.1922.

²⁸ Uskonnonopetus kansakouluissa, *Kotimaa* 25.1.1921.

²⁹ Ruuth 1949, 188.

Uskonnonvapauden olemassaolon käsittelyn lisäksi lehdessä tuotiin esiin lain käsittelyä hallinnon tasolla, kuten muun muassa koulukomitean ehdotus yhdestä uskontotunnista kansakouluun sekä sivistysvaliokunnan päätös kansakoulun uskontokysymykseen.³⁰ Lehden piirissä haluttiin pitää kirkkokansa ajan tasalla ja tietoisena, miten ja millä aikataululla uskonnonopetusta hallinnollisella tasolla käsiteltiin ja kuinka asiat etenivät. Näin haluttiin esitellä mahdollisuudet vaikuttaa ja ottaa kantaa asiaan. Tätä myös kuvaa edellä mainittu ajatus ”kristikansan noususta”.

Uskonnonvapauslain tullessa voimaan uskonnonopetuksen osalta koettiin, että päästiin siihen, mihin pyrittiin eli uskonnonopetuksen säilymiseen. Kuitenkin Ruuthin mukaan halua oli viedä asiaa eteenpäin ja turvata opetus lainsäädännöllisestikin.³¹

Lehdistö ei kuitenkaan jättänyt omaa asemaansa vain asioiden esille tuomiseen vaan otti myös kantaa osapuolten toimintaan. Esille tuotiin muun muassa soraääniä, joita kuului vastapuolelta etenkin, kun uskonnonvapauslain käsittely meni vaalien yli. Nämä koskivat etenkin Suomen Sosialidemokraattien valituksia liittyen papiston palkkoihin.³² Huomio myös keskittyi muiden puolueiden toimintaan, kuten Edistyspuolueen ja Maalaisliiton edustajien toteamuksiin siitä, etteivät he tule kannattamaan uskonnonopetuksen korvaamista pakollisella siveellisyysopilla.³³ Näistä asioista kirjoittamalla on selvää, että *Kotimaa* halusi tuoda lukijakunnalleen tietoa muistakin osapuolista ja antaa näin myös toivoa siitä, etteivät asiat menisi täysin väärin ja että uskonnonopetus nauttisi vielä Suomessa laajaa tukea myös kirkon ulkopuolella.

Uskonnonvapauslakiin ei suhtauduttu kuitenkaan täysin vailla huolta, mutta samalla rauhoiteltiin lukijakuntaa. *Kotimaa* toi esille esimerkiksi vähäisen kiinnostuksen siviiliavioliittoihin sekä sen, miten Saksassa ei ole tapahtunut suurta eroamisliikettä kirkosta. Kirkko kuitenkin joutuu uuteen vaiheeseen. Uskonnonvapauden voimaantumista ei esitetä täydellisenä uhkana vaan siitä esitetään myös, miten se parantaa ”Jumalan seurakunnan” kykyä toteuttaa periaatteitaan, kun kirkkoa ja Jumalaa halveksivat jäsenet voivat erota. Tähän

³⁰ Kotimaa 10.11.1922; Kotimaa 14.7.1922.

³¹ Ruuth 1949, 195.

³² Kotimaa 10.6.1921.

³³ Murtorinne & Heikkilä 1980, 140.

myös siviiliavioliitto esitetään päteväksi vaihtoehdoksi niille, jotka eivät kirkon periaatteita kunnioita.³⁴

Uskonnonvapauslain voimaantulon lähestyessä *Kotimaa* korosti lehdistön tärkeyttä. Tämä nousee esiin etenkin joulukuun lehdessä pääotsikossa ”Kristillisen sanomalehden merkitys ja tehtävä”. Kirjoituksessa esitetään useamman tuomiorovastin ja myös kirkkoherran kommentit liittyen siihen, miten kristillisen sanomalehden merkitys korostuu ja kasvaa entisestään. Sanomalehden ajateltiin saavuttavan kirkosta eroa harkitsevan ja tekevän sen paremmin kuin kirkon saarnatuoli. Sanomalehdellä oli tärkeä rooli kirkon puolustamisessa.³⁵

Uskonnonvapauslain voimaantulon myötä sen käsitteleminen lehden sisällä kasvoi huomattavasti. Käsitteily koski pääsääntöisesti muun muassa uskonnonvapauslain esittelyä. *Kotimaa* toi esiin lain eri kohdat ja miten se tulee vaikuttamaan ja muuttamaan aikaisempaa käytäntöä. Se kertoi myös, miten asioiden kanssa tulee toimia, miten esimerkiksi eroaminen tapahtuu tai miten seurakunnasta eroneen hautajaistoimet tapahtuvat.³⁶

Esille myös tuodaan useaan otteeseen se, miten suurta eroamista kirkosta ei tapahtunutkaan, vaikkakin työväen lehdistössä yritettiin kovasti houkuttaa ihmisiä eroamaan. Kirkosta eroamisen vähäisyyden syyksi annettiin lehdissä etenkin vahvat siteet kansan ja kirkon välillä ja tuotiin esille myös, miten jopa sosialidemokraateissa on syvästi uskonnollisia kansalaisia, minkä vuoksi heidän puheensa ovat lain voimaantulon jälkeen muuttuneet yhteiselollisemmiksi kuin heidän aikaisemmat halveksuvat kirjoituksensa.³⁷ Kuitenkin ne, jotka ovat kirkosta eronneet, ovat pääsääntöisesti olleet kirkkoa ja Jumalaa halveksivia henkilöitä, eivätkä täten edustaneet tavallisen suomalaisen kantaa ja tahtoa.³⁸ Uhittelua kirkosta eroamisella on kuitenkin jo tapahtunut lehden kirjoitusten mukaan, mutta tässäkin ei ole kyse uskovaisen kansan halusta luopua uskonnosta, vaan erimielisyyksistä seurakunnan kanssa.³⁹ Voidaan siis todeta, että *Kotimaassa* katsottiin kirkolla olevan kansan suuri luottamus ja tuki, joka ei ole horjunut etenkään, kun kirkko lain voimaantulon jälkeen on sisäinen eikä pakotettu asia. Tähän luottavaisesti otetaan todisteeksi vähäinen eroamisliike, vaikkakin toki tuodaan esille, että eroamisia on tapahtunut. Eronneiden määrä on kuitenkin

³⁴ Mistä on iloittawa, *Kotimaa* 5.7.1921.

³⁵ Kristillisen sanomalehden merkitys ja tehtävä, *Kotimaa* 15.12.1922.

³⁶ *Kotimaa* 16.1.1923; *Kotimaa* 4.1.1923.

³⁷ Mitä asiasta arvellaan, *Kotimaa* 19.1.1923.

³⁸ *Kotimaa* 28.12.1923.

³⁹ *Kotimaa* 9.1.1923.

jäänyt alle kymmentuhannen, lapset mukaan lukien, eikä kaikista seurakunnista ole edes erottu.⁴⁰

Uskonnonvapauslakia ei siis lehden kirjoituksissa nähdä täysin negatiivisena asiana, jota on vastustettava, vaan sen voimaantulemista pidettiin selvänä asiana, joka tulee tapahtumaan. Sen sisällöstä kuitenkin kannettiin huolta ja haluttiin taistella etenkin uskonnonopetuksen säilymisen vuoksi. Lehdistön tehtäväksi tulee lukijakunnan pitäminen ajan tasalla asian käsittelyssä mutta myös lukijoiden rauhoittelu ja huolien poistaminen aiheen ympäriltä, mikä osittain piti paikkansa, sillä eroamisliike jäikin maltilliseksi. Mikko Reijosen mukaan tietyillä tahoilla osattiin jopa ennustaa eroamisen jäävän vähäiseksi.⁴¹ *Kotimaa* kuitenkin myös otti kantaa asiasta käytävään keskusteluun ja halusi korostaa lehden tärkeyttä uskonnonvapauden vallitessa Suomessa.

2.2 Työväen lehdistössä

Kun *Kotimaan* takana olivat kirkonmiehet, työväestön lehtien takana taas olivat tietyt puolueet. *Suomen Työmies* -lehti oli Suomen Sosialisti Työväenpuolueen (SSTP) päääänenkannattaja. SSTP oli Suomen Sosialidemokraattisesta (SDP) puolueesta irtautunut puolue, joka halusi palata takaisin Suomen vanhan työväenpuolueen linjaan. Tästä linjasta SDP oli SSTP:n mukaan luopunut.⁴² *Suomen Sosialidemokraatti* -lehti oli nimensä mukaisesti SDP:n oma lehti. Puolueilla oli eroja toisiinsa nähden, minkä vuoksi nämä lehdet antavat hyvän ja monipuolisen näkökulman työväen lehdistöön ja niissä käytyyn julkiseen keskusteluun.

Uskonnonvapauslaki sisälsi molemmille työväen lehdille ja niiden edustamille puolueille tärkeitä kohtia, minkä vuoksi lain käsittely saa näkyvyyttä molemmissa aineistoksi valituissa työväen sanomalehdissä. Lehdistössä nousee esiin uskonnonvapauslain käsittely vain sen käsittelyn vuoksi. Lehdissä esimerkiksi tuotiin ilmi lain etenemistä ja sisältöä, etenkin

⁴⁰ Kotimaa 16.10.1923.

⁴¹ Reijonen 1977, 67.

⁴² Saarela 1996, 169 ja 188.

lainkohtia, jotka koettiin tärkeiksi, kuten verotuksen poistuminen sekä uskonnonopetuksen vapautuminen, jos ei kuulunut uskontokuntaan.⁴³

Myös uskonnonvapauslain eri osiot nousivat tärkeiksi asioiksi, joita haluttiin tuoda esille lehtien kirjoituksissa. Isoon roolin kirjoituksissa nousi etenkin uskonnonvapauslain saama muoto, joka herätti keskustelua. Etenkin lain käsittelyn edetessä pidettiin yllä huolta siitä, millaiseksi laki tulee muotoutumaan. Varsinkin *Suomen Sosialidemokraatti* kyseenalaisti lain hyväksyttävyyden toivoen sen parantuvan vapaammaksi käsittelyiden edetessä.⁴⁴

Hyväksyttävyyttä haittasi etenkin lain kohdat eroamisen ikärajan korkeudesta sekä henkilökohtaisen ilmoittamisen pakko. Uskonnonvapaus nähtiin Niko Kanniston mukaan liian ahtaana sekä rajoittavana ja täten tarvitsevan parannusta.⁴⁵ Hyväksyttävyyden haitta koski etenkin siis lain viidettä pykälää:

Joka on täyttänyt kahdeksantoista vuotta, olkoon oikeutettu eroamaan uskontokunnasta taikka liittymään semmoiseen uskontokuntaan, jonka järjestys sen sallii. Jos joku tahtoo erota evankelisluterilaisesta tai kreikkalaiskatolisesta kirkosta, tehkään siitä henkilökohtaisesti ilmoituksen sen seurakunnan kirkkoherralle, johon hän kuuluu; kun ero tapahtuu muusta uskonnollisesta yhdyskunnasta, on sellainen ilmoitus tehtävä yhdyskunnan hallitukselle tai, jos yhdyskuntaan kuuluu useampia seurakuntia, seurakunnan hallitukselle. Kuukauden kuluttua siitä, kun ilmoitus on tehty, on hänet katsottava eronneeksi, ja on hänelle siitä todistus pyynnöstään annettava.⁴⁶

Lehdistössä tulee ilmi, ettei uskonnonvapauslain vaatima 18-vuoden ikäraja ollut työväelle tarpeeksi alhainen ja se pakottaisi olemaan liian kauan kirkon ja papiston holhouksen alaisuudessa. Tähän paremmaksi ratkaisuksi ehdotettiin 16-vuoden ikärajaa.⁴⁷ Myös vaatimus henkilökohtaisesta eroamisesta herätti huolta sen tuomista mahdollisuuksista ja sen mahdollisuuksia poistavista tekijöistä. Tämä huoli varmasti osittain olikin perusteltua, sillä kaikilla ei ollut mahdollisuutta toimittaa eroanomustansa henkilökohtaisesti ajan tai terveyden vuoksi. Henkilökohtainen eroamispyyntö saattoi myös tehdä eroamisesta henkisesti vaikeamman prosessin kirkon tuoman paineen vuoksi, huolimatta siitä oliko se kuvitteellista tai aitoa.

⁴³ Suomen Sosialidemokraatti 23.3.1921; Suomen Työmies 5.4.1921.

⁴⁴ Suomen Sosialidemokraatti 22.4.1921

⁴⁵ Kannisto 2016, 361.

⁴⁶ Uskonnonvapauslaki 267/1922 5§.

⁴⁷ Reijonen 1980, 302.

Uskonnonvapauslain koko muodon lisäksi lehdissä julkaistiin kirjoituksia, jotka koskivat uskonnonopetusta ja sen käsittelyä hallinnon tasolla. Uskonnonopetuksen käsittelyn lähestyessä loppuaan sen sisällöstä nousi vielä kiivastakin keskustelua ja täysin tyytyväisiä siihen ei oltu etenäkään SSTP:ssä.⁴⁸ Eduskunnan ja valiokuntien käsittelyt koskien uskonnonvapautta nousivat esiin tärkeinä tiedotteina lukijakunnalle. Uskonnonopetuksen näkyvyys lehdistössä ei ole ihme, koska olihan siihen vaadittu muutoksia. Opetuksen korvaamiseksi oltiin ehdotettu vaihtoehtona muun muassa siveellisyyssoppia, opin korvaamisen uskonnon historialla ja jopa uskonnonopetuksen poistamista kokonaan.⁴⁹

Molemmissa työväenlehdissä näkyy selkeästi myös niiden ja kirkon osittainen välirikko. Kirkosta kirjoitetaan negatiiviseen sävyyn ja pilkataan sen periaatteellista taustaa kertoen, että uskonnonopetuksen ja uskonnonlain vastustus johtuu pappien huolista palkkansa pienenemisestä ja että uskonnonvapauslain voimaantulo vihdoinkin vapauttaa kasvattamasta pappien kukkaroita, vaikka kuinka papit nyt touhuavatkin kaikin voimin omien intressiensä ajamiseksi.⁵⁰ Kritiikki ei kuitenkaan jäänyt vain pappien palkkoihin vaan se kohdistui myös itse kirkkoa ja sen maailmaa kohtaan. Jopa kirkon piispoihin kohdistui kritiikkiä ja syytöksiä. Lehden yhden kirjoittajan, Sasu Punasen⁵¹, mukaan Suomen piispojen keskuudessa mahdollisesti vallitsee höperyyttä, sillä heidän joukostansa on tullut epäsopevia lainauksia. Tämän lisäksi syytetään arkkipiispaa Bobrikovin aikaisten laittomien asevelvollisuuskutsuntojen sallimisesta.⁵² Luottamuksen puute kirkon johtohenkilökuntaan ja papistoon haluttiin tuoda ilmi, mikä tukee lehtien halua uskonnonvapauden tuomaan vapautteen erota kirkosta. Kritiikillä yritettiin myös valistaa lukijakuntaa kirkon vääryyksistä, joiden vuoksi kirkosta olisi hyvä erota.

Uskonnonvapauslain voimaantulon jälkeen sanomalehdissä nousi esiin innostus eroamiseen kirkosta. Uskonnonvapaudesta uutisoitiin paljon aikaisempaa enemmän, mikä osittain selittynee uudella tilanteella, jossa nyt on mahdollista erota kirkosta. Toki tärkeää on myös huomioida, että uutisoinnin vähäisyyteen sitä aikaisemmin todennäköisesti vaikuttivat omalta osaltansa vuoden 1922 valtiolliset vaalit, jotka keskittyivät sanomalehdistössä etenkin vaalikampanjointiin. Tämä vaalikampanjointi koski erityisesti Pertti Laulajaisen mukaan

⁴⁸ Eduskunnan eilinen istunto, Suomen Työmies 14.2.1923.

⁴⁹ Kannisto 2016, 374-376.

⁵⁰ Suomen Sosialidemokraatti 16.3.1922; Suomen Työmies 29.9.1922.

⁵¹ Yrjö Räisäsen pakinoitsijanimimerkki. Kannisto 2016, 174 ja 689.

⁵² Mitä Sasulle kuuluu, Suomen Sosialidemokraatti 3.11.1923.

SDP:n ja SSTP:n välistä syyttelyä ja halua korostaa itseään parempana vaihtoehtona.⁵³

Uskonnonvapauslain voimaantulon jälkeen uutisointi keskittyi suuresti siihen, mitä laki käytännössä tarkoittaa ja miten kirkosta eroaminen pitää toteuttaa. Mainontaa liittyen uskontovapauslain sisältöjen opetukseen näkyi etenkin *Suomen Sosialidemokraatissa*. Lehdessä haluttiin tuoda lukijakunnalle tieto lain sisällöstä, riippumatta siitä aikooko henkilö erota vai ei, sillä uskonnonvapauslain asiat koetaan tärkeäksi tiedoksi kaikille kansalaisille.⁵⁴ Vaikka sanottiin, että eroamisella ei ole väliä, lehden taustan takia voidaan kuitenkin ajatella taustalla olleen oletus siitä, että uskonnonvapauden ja lakiin tutustumisen myötä työväki alkaisi eroamaan kirkosta suurin joukoin. Näin saataisiin toteutettua vapaus, uskonnon yksityisyys ja pääsy irti papiston vallasta.

Molemmissa lehdissä nousi esille myös ajatus siitä, että nyt työväki pääsee pois kirkon holhouksen alaisuudesta sekä niin sanotuista ”keritsijöistään”.⁵⁵ Vaikka eroaminen oli nyt mahdollista ja siitä annettiin kattavasti tietoa, eroaminen ei sujunut kuitenkaan täysin ilman ongelmia, joita lehdet toivatkin esiin kritisoivaan sävyyn. Etenkin ongelmat koskien mahdollisuuksia erota nousivat esiin *Suomen Työmieheissä*, jossa katsottiin, että kirkosta eroamista vaikeuttivat liian lyhyet aukioloajat. Kirkon virastojen katsottiin olevan auki liian pienellä aikavälillä. Samoin myös kritiikki kohdistui siihen, miten eroamista oltiin jopa papiston toimesta yritetty estää, kun joukko työläisiä oli saapunut erotukseen kirkosta.⁵⁶

Kritiikistä huolimatta oli etenkin SDP:n mukaan kyse suuresta voitosta. Uskonnonvapauslaki oli suurimmilta osilta hyväksyttävissä oleva kokonaisuus. Suurta uskonnonvapauslain sallimaa eroamisliikettä avittaakseen etenkin *Suomen Sosialidemokraatti* julkaisi monta tekstiä, jopa sataviisikymmentä, joissa yritettiin kehottaa kansaa eroamaan. Kirkosta eroamista pyrittiin edistämään myös puhumalla negatiivisesti kirkosta ja kristinuskosta. Tästä huolimatta kirkosta eroaminen jäi laimeaksi, minkä joutui myös lehdistö toteamaan vaikkakin se tapahtui pikku-uutisen kautta. Puolueen johdon kannalta esitettiin selityksenä, että kyse oli osittain tottumuksesta, passiivisen jäsenyyden mahdollisuuksista sekä virheellinen ajatus siitä, että kirkosta eroamiseen liittyisi pakanuutta.⁵⁷ Lehdistössäkin haluttiin tuoda esille, etteivät sosialidemokraatit ole uskonnon vihollisia vaan päinvastoin. Uskonnonvapauden nähdäänkin

⁵³ Laulajainen 1979, 34.

⁵⁴ Ks. esim. Suomen Sosialidemokraatti 2.3.1923; Suomen Sosialidemokraatti 6.4.1923.

⁵⁵ Suomen Sosialidemokraatti 4.1.1923; Suomen Työmies 14.7.1923.

⁵⁶ Suomen Työmies 5.1.1923; Suomen Työmies 13.1.1923.

⁵⁷ Kannisto 2016, 363-365.

avaavan positiivisessa mielessä moraalin ja uskonnon alallakin uutta elämää.⁵⁸ On myös mielenkiintoinen huomio, että jopa SDP:n johtohenkilöstöstä monikaan ei eronnut kirkosta. Jussi Pikkusaaren mukaan eroamisen vähäisyyteen onkin yhtenä selityksenä uskonnon rooli etenkin perhe-elämässä.⁵⁹ Eroamisliikkeen vähäisyyden vähäinen kommentointi lehden kirjoituksissa kuvastaa omalta osaltansa pettymystä mutta myös todellisuuden tajua tilanteessa.

Työväen lehdistössä uskonnonvapauslain ja sen käsittely jäi kirkollista lehteä vähäisemmäksi. Vaikka monet lain kohdat koettiin tärkeiksi, ne eivät nousseet suuressa määrin esille muiden aiheiden, kuten vaalien, vuoksi. Kun otetaan huomioon lehtien edustamien puolueiden välinen kamppailu kannattajista ja se, että SSTP oli vastikään SDP:stä irtautunut puolue, aiheen saama vähäinen huomio on ymmärrettävää. Vaalien jälkeen etenkin lain voimaantuleminen nostatti asian näkyvyyttä lehdistön uutisoinnissa. *Suomen Sosialidemokraatti* ja *Suomen Työmies* etenkin halusivat ottaa kantaa asian käsittelyyn sekä sen tuomiin mahdollisuuksiin kannustaen lukijakuntaansa kirkosta eroamaan, missä se ei kuitenkaan täysin onnistunut. Tätä ei kuitenkaan koettu täydellisenä tappiona, vaan uskonnonvapauslain voimaantulo ja sen tuomat mahdollisuudet olivat positiivinen asia kansalle.

⁵⁸ Merkkitapaus maamme historiassa, Suomen Sosialidemokraatti 3.1.1923.

⁵⁹ Pikkusaari 1998, 348–351.

3 Uskonnonvapauslain keskustelut osana aikaansa

Uskonnonvapauslaki oli tärkeä aihe omana aikanaan ja lakia oltiin pyöritelty jo useiden vuosien ajan ja nyt vihdoinkin se näytti tulevan voimaan. Siitä kirjoittelu sai näin ollen näkyvyyttä kirkollisissa ja työväen lehdissä, joilla oli halu saada omat ajatukset ja vaatimukset esille ja läpi. Uskonnonvapauslaki ja sekä lehtien kirjoitukset sijoittuivat myös ajallisesti suurempaan kulttuuritaistelun kontekstiin. Tämän ymmärtämiseksi tärkeää on kuitenkin myös tarkastella laista käytyjen keskusteluiden eroja sekä yhtenäisyyksiä lehtien välillä. Näitä eroja ja yhtenäisyyksiä tulen seuraavassa alaluvussa avaamaan.

3.1 Keskusteluiden erot ja yhtäläisyydet

Uskonnonvapauslaki sai näkyvyyttä kaikkien osapuolten lehdissä, mutta näkyvyyden suhteen oli eroja. *Kotimaa*-lehdessä uskonnonvapauslaista kirjoitettiin aktiivisesti koko ajanjakson ajan, kun taas *Suomen Sosialidemokraatti* ja *Suomen Työmies* -lehdissä aktiivisin vaihe oli uskonnonvapauslain voimaantumisen jälkeen eli vuonna 1923. Kuitenkin, jotta voi tarkastella laista käytyjen keskusteluiden eroja, on myös hyvä tarkastella niiden yhtäläisyyksiä.

Yhtäläisyydeksi voidaan myös luokitella se, miten tarkastelluissa lehdissä uskonnonvapauslain käsittelyä ja sen etenemistä seurattiin. Lain käsittely eduskunnassa ja siellä käydyt keskustelut tuotiin esille ja näin haluttiin saada lukijakunta tietoiseksi heille mahdollisesti tärkeän asian etenemisestä. Tämä kuitenkin ei suoranaisesti lokeroitu keskusteluksi, mutta on kuitenkin tärkeää huomioida, että lehdistä löytyi myös neutraalia uutisointia.

Toinen osittainen yhtäläisyys on se, miten ulkomaiden uskonnollista kehitystä haluttiin tuoda esille. *Kotimaa* etenkin toi esiin Ruotsissa tapahtuvaa kehitystä ja miten siellä esimerkiksi uskonnonopetuksen määrä kasvoi tuntimääräisesti. *Suomen Työmies* taas useaan otteeseen toi esiin Neuvosto-Venäjällä tapahtuneen murroksen ja sen vaikutukset maan uskontoon ja sen harjoittamiseen. Etenkin *Suomen Työmiehen* tapauksessa nousee esiin korostavasti Neuvosto-Venäjän tapahtumien osittainen ihannoitus siten, että nyt vihdoinkin paha ja kauhea porvaristo saa selkäänsä.⁶⁰ Näillä haluttiin tuoda esiin maailmalla tapahtuvaa kehitystä ja haluttiin saada

⁶⁰ Ks. esim. *Kotimaa* 29.4.1921; *Suomen Työmies* 9.11.1921; *Suomen Työmies* 3.3.1923.

lukijakunnalle tietoa siitä. Mahdollisesti myös haluttiin näyttää lukijakunnalle vaihtoehtoisia tapoja siitä, miten Suomessakin voitaisiin edetä. Tämä koskee pääsääntöisesti *Suomen Työmieheissä* ilmenevää keskustelua, koska ainakin *Kotimaassa* käyty keskustelu ulkomaiden kehityksestä oli neutraalimpaa luonteeltaan ja täten kuvaa sitä, että lehdessä oltiin tyytyväisiä nykyiseen kehitykseen, eikä kaipausta Ruotsin malliin ilmennyt.

Esimerkki yhtäläisyydestä on myös molemmissa lehdissä näkyvä uskonnonopetuksen rooli. Uskonnonopetus oli tärkeä asia, josta kannettiin huolta molemmin puolin. Muun muassa *Suomen Sosialidemokraatti* -lehdessä esiin nousee huoli opettajan mahdollisesta työnsaannista, jos hän on eronnut kirkosta.⁶¹ Sekä kirkollisessa että työväen lehdissä toimittiin sen eteen, että paras mahdollinen ratkaisu toteutuisi. Kuitenkin tämä ratkaisu ei ollut kaikille sama. Työväen sanomalehdissä yritettiin ajaa heille parasta mahdollista ratkaisua, ja toki kirkollisessa lehdessä toimittiin samoin. Siveellisyysopin käsite kulki mukana myös molemmissa työväen sanomalehdissä, kuitenkin *Suomen Työmieheissä* asiaan suhtauduttiin jopa negatiivisesti katsoen sen yhtä turhaksi ja kapitalistiseksi kuin uskonnonopetuksen.⁶² Lehdessä oli siis huomattavasti kielteisempi kanta uskonnonopetukseen kuin SDP:n lehdessä, mikä tuo esille puolueiden näkökulmien eron. Uskonnonopetuksen muotoon eivät lehdessä kirjoittajat olleet täysin tyytyväisiä, vaan uskonnonopetus koettiin jopa epäonnistuneeksi.⁶³ Kirsti Kenan mukaan *Suomen Työmieheissä* ilmenevä suurempi kriittinen näkökulma uskonnonvapauslain muotoihin johtunee sen puoluetaustasta, sillä SSTP oli huomattavasti SDP:tä uskontovastaisempi.⁶⁴ Reijosen mukaan lehden kirjoituksissa näkyikin puolueen sisäinen ajatus uskonnonopetuksen turhuudesta ja siitä, että ilman kirkon kasvatusta kansa olisi kasvanut paremmaksi ja terveempänä.⁶⁵

Täysin kielteiseen sävyyn uskonnonopetuksen käsittelystä ja sen kehityksestä ei kuitenkaan kirjoiteltu kaikissa työväen lehdissä. Oli myös toivoa lain kehittymisestä parempaan suuntaan.⁶⁶ Tässä etenkin työväen lehtien väliset erot nousevat myös esille. *Suomen Sosialidemokraatti* -lehden linja seurasi puolueen linjaa, joka Kanniston mukaan ei ollut täysin uskonnonvastainen, ja se hyväksyi ajatuksen siitä, että uskonnonopetus voisi jäädä

⁶¹ Suomen Sosialidemokraatti 22.4.1921.

⁶² Vanha ja uusi koulu, Suomen Työmies 8.7.1921.

⁶³ Suomen Työmies 14.2.1923.

⁶⁴ Kena 1979, 315.

⁶⁵ Reijonen 1980, 306.

⁶⁶ Suomen Sosialidemokraatti 23.3.1921.

kouluihin, kunhan ei valtion tukemana ja kunhan uskonnonopetuksesta voisi vapautua ja saada sen sijaan uskonnonhistoriaa ja siveysoppia.⁶⁷ Lehden puolueen linjassa näkyy myös syvästi jäsenistön uskonnollisuus, vaikkakin aikoinaan puolue oli leimannut itsensä ”pakanapuolueeksi”.⁶⁸ *Kotimaan* näkökulmasta uskonnonopetuksesta käytävä taistelu oli myös tärkeää, sillä siinä ei ollut vain yksinkertaisesti kyse uskonnon tiedon välityksestä, vaan se nähtiin kulttuurin moraalisenä perustana. Tämä nähtiin yhdeksi tärkeimmistä kirkon tehtäväksi.⁶⁹ On siis ymmärrettävää, että *Kotimaan* kirjoituksissa uskonnonopetus nousi tärkeään rooliin. Sen käsittelystä haluttiin kirjoittaa paljon, etenkin kun verrataan työväen lehdissä julkaistuihin kirjoituksiin.

Vaikka *Suomen Sosialidemokraatti* olikin maltillisempi suhteessa uskonnonopetukseen ja sen edustaman puolueen ja todennäköisesti myös lehden sisällä oli paljon uskonnollista väkeä, kamppailu uskonnonvapaudesta kirkon kanssa sijoittuu osittain sen käymään kulttuuritaisteluun kirkkoa vastaan.⁷⁰ Jussi Pikkusaaren esittämä käsitys sosialidemokratian taistelusta kirkon kanssa on omiaan selittämään lehtien kirjoitusten välisiä eroja ja etenkin lehden panostusta kirkosta eroamiseen.

Uskonnonvapauslaista keskustelemisen yhteydessä tulee esiin selkeästi myös työväen käyttämät kärjekkäämmät sanavalinnat. ”Keritsijät” sekä ”taantumuksellinen” ovat muun muassa niitä sanoja, joita käytettiin kuvaamaan sekä papistoa että kirkkoa.

Taantumuksellinen-sana esiintyy myös useasti kuvaamaan oikeistoa ja sen edustamaa porvaristoa.⁷¹ Tällä haluttiin tuoda esiin lehtienkin ajama ajatus kirkon kapitalistisuudesta.⁷² Keritsijät-sana oletettavasti viittaa suoraan siihen, miten lampaan keritsijät veivät lampailta villat, ja vastaavasti kirkko vie työväen rahat. Molemmissa tapauksissa eivät lampaat eikä työväki saaneet tarpeeksi vastinetta menetyksilleen. Sanavalintojen kärjekkyyttä työväen lehdistössä selittänee niiden puoluesidonnaisuus ja näin ollen poliittisuus. Lehtien tarkoituksena oli ajaa puolueidensa ajatuksia ja niiden parhaimpaan menestykseen koettiin tarvittavan kärjekkäitä sanavalintoja huomiota herättämään. *Kotimaa* sen sijaan oli omalta osaltaan poliittisesti sitoutumaton kirkon asian ajaja. Lehdessä kuitenkin varmasti löytyy

⁶⁷ Kannisto 2016, 376-377.

⁶⁸ Kannisto 2016, 359.

⁶⁹ Murtorinne & Heikkilä 1980, 141.

⁷⁰ Valtion katsomuspoliittisesta suuntautumisesta käyty kamppailu. Pikkusaari 1998, 20.

⁷¹ Ks. esim. Suomen Sosialidemokraatti 8.3.1921; Suomen Sosialidemokraatti 22.11.1922; Suomen Työmies 14.7.1923

⁷² Irti kirkosta, Suomen Työmies 17.1.1923

myös sanavalintoja, jotka ovat tyyliltään työväen lehtien sanavalintojen kanssa samanlaisia, mutta niitä ei ilmentynyt siinä määrin kuin työväen lehdissä. Tämä näkyi etenkin uskonnonvapauslaista käytävässä keskustelussa. Tärkeää on kuitenkin ottaa huomioon, että vaikka työväen lehdistössä oltiin kriittisiä kirkkoa kohtaan, oltiin myös kirkon tasolta kriittisiä työväkeä ja sosialismia kohtaan. Työväen ja kirkon vastakkainasettelulla on oma pitkä historiansa ja se juontaa erinäisistä poliittisista sekä uskonnollisista syistä.⁷³

Uskonnonvapauslain tultua voimaan keskustelu etenkin työväen lehdistössä keskittyi aluksi erityisesti kirkosta eroamiseen. Kirkosta eroamista haluttiin korostaa ja tuoda esille sitä, miten eroamisprosessi tapahtuu ja mitä kaikkea sen saavuttamiseksi kuuluu tehdä. Tätä prosessia myös kritisoitiin ja pidettiin epäsopivana. Kuitenkin myös *Kotimaan* kirjoituksissa esiintyivät eron mahdollisuudet ja miten kirkosta eroaminen tulee toteuttaa. Samalla haluttiin myös kertoa, ettei kukaan ole pakotettu jäämään kirkkoon.⁷⁴ Tämä omalta osaltansa näyttää, ettei ainakaan lehdistössä työväen lehtien esille tuomaa estelyä tapahtunut.

Alunperin voisi olettaa, että *Kotimaa* kirkollisena lehtenä ryhtyisi vastustamaan uskonnonvapauslain voimaantuloa kokonaisuudessaan, mutta näin tutkimuksen valossa ei asiat kuitenkaan olleet ainakaan enää vuoden 1921 puolella. Lehdessä, kuten myös yleisellä tasolla kirkollisissa piireissä, oltiin herätty siihen todellisuuteen, ettei uskonnonvapauslaki ole pysäytettävissä ja lain voimaantulo nähtiin jopa positiivisena asiana, koska se vapauttaa kirkon hallintoa irti valtion käsistä. Kuitenkin, kuten aikaisemmin todettu, *Kotimaassa* kannettiin suurta huolta uskonnonvapauslain sisällöstä ja siitä, ettei etenkin uskonnonopetus joutuisi taka-alalle. Kirkon näkemyksen kehittyminen ei kuitenkaan ollut yksioikoista vaan vastalauseita ja muutosehdotuksia koko lain käsittelyn aikana ehdotettiin ja vastustettiin. Yhtenä isona syynä sen olemassaolon hyväksyttävyyteen vaikutti käsitys siitä, että Suomen luterilainen kirkko pysyy edelleenkin koko kansan kirkkona.⁷⁵

Uskonnonvapauslain kohdalla kumpikin osapuoli, työväki ja kirkko, joutuivat tekemään kompromisseja, jotta laki saataisiin edes valmiiksi saati voimaan asti. Kuten kompromisseihin kuuluu, kumpikaan osapuoli ei ollut täysin tyytyväinen kaikkiin ratkaisuihin. Molemmilla puolilla, etenkin *Suomen Sosialidemokraattien* kannattajissa oltiin osittain tyytyväisiä saatuun

⁷³ Kena 1979, 312–314.

⁷⁴ *Kotimaa* 5.10.1923.

⁷⁵ Kena 1979, 162–175.

tulokseen ja sen tuomaan vapautteen niin sanotusta pappien holhousvallasta. Kaikkia tavoitteita ei kuitenkaan saatu toteutettua ja kirkosta eroamisen ikäraja pysyi 18-vuodessa eikä se alentunut työväen tahdon mukaisesti. *Kotimaan* ja kirkon puolella taas oltiin myös huolissaan siitä, että uskonnon opettajaksi kristityille lapsille voisi tulla henkilö, joka ei edusta kristillistä tunnustusta.⁷⁶ Molemmat osapuolet kuitenkin pystyivät olemaan ainakin osittain tyytyväisiä uskonnonvapauslain lopputulokseen. Uskonnonopetus säilyi osana koulujen opetusta, mutta samalla uskonnosta tuli yksityinen asia eikä julkisen vallan määräämä pakko.

3.2 Uskonnonvapaus kulttuuritaistelun osana

Suomessa käyty kulttuuritaistelu SDP:n ja kirkon välillä ajoittuu jo vuoteen 1906, jolloin Pikkusaari katsoo puolueen antaneen virallisen haasteen kirkolle ja alkoi vaatimaan uskontoa yksityisasiaksi. Haasteen sisältö pääsääntöisesti koostui parista eri kohdista, jotka olivat antiklerikaalisuus, antikristillisuus, maailmankatsomuksellinen naturalistisuus sekä yhteiskunnallinen katsomuksenvapaus.⁷⁷ Vaikka kulttuuritaistelu koskikin periaatteessa vain SDP:tä, sen vaikutukset jäivät osaksi siitä eronnutta SSTP:tä. Molempien julkaisemissa lehdissä nousevat näiden haasteiden vaatimukset esille useaan otteeseen.

Antiklerikaalisuus ilmeni etenkin ajatuksena, että kirkko oli porvariston puolella luokkataistelussa. Pappeja kuvailtiin ahneiksi ja itsekkäiksi. Tämän luokkataistelun vuoksi kirkko haluttiin saada mahdollisimman huonoon valoon.⁷⁸ Antiklerikaalisuutta ei myöskään molempien *Suomen Työmies* ja *Suomen Sosialidemokraatti* -lehtien kirjoituksissa säästely. Tätä oman edun tavoittelemista kuvaa hyvin työväen sanomalehdissä ilmenneet ajatukset pappien huolesta palkkapussinsa pienenemisestä. Papiston lisäksi myös kristittyjen tekopyhyttä kritisoitiin, kuten tulee ilmi *Suomen Työmiehestä* 23.7.1923 ilmestyneessä kirjoituksessa ”Turku ja ympäristö: Uskonvapauden maasta”, jossa kuvataan, miten Kristillinen työväenyhdistys ajaa pois vahtimestarin siksi, koska hän on eronnut kirkosta.⁷⁹ Työväen käsitystä kirkon puolueellisuudesta luokkataistelussa ei todennäköisesti myöskään positiivisesti auttanut Suomen sisällissodan tapahtumat, joissa kirkko tunnetusti suuntautui

⁷⁶ Reijonen 1980, 301–302; 312.

⁷⁷ Pikkusaari 1998, 92–95.

⁷⁸ Pikkusaari 1998, 95.

⁷⁹ Turku ja ympäristö: Uskonvapauden maasta, *Suomen työmies* 23.7.1923.

valkoiselle puolelle. Tähän kuitenkin toki oli kirkolla omat syynsä, joista yksi varmasti oli jo varhain alkanut kirkon ja työväen suhteiden rappeutuminen.

Maailmankatsomuksellinen naturalistisuus liittyi tieteeseen ja tieteellisyyteen. Tieteen ja opillisen uskonnon katsottiin olevan vastakohtia, mistä ei ollut ylipääsyä. Luonnonlait olivat tärkeämpiä kuin usko yliluonnolliseen, jonka olikin siirryttävä taka-alalle, ja oli korostettava tieteellistä ja luonnontieteellistä uudenaikaista maailmankatsomusta. Yhteiskunnallinen katsomusvapaus osittain liittyi SDP:n ajamaan naturalistisuuteen. Haluttiin saada lisää omavastuisuutta. Uskonnonvapaus tarkoitti myös vapautta uskoa. Uskonnon oli tultava yksityiseksi asiaksi.⁸⁰ Nämä ajatukset sopivat myös mielestäni keskusteluun uskonnonopetuksesta.

Käytyyn kulttuuritaisteluun liittyi myös uskonnonopetus. Se nousi etenkin keskiöön vuoden 1921 oppivelvollisuuslain takia, joka edellytti kaiken kansanopetuksen siirtämistä pois kirkon alaisuudesta. Tämä muutos teki kirkolle erityisen tärkeäksi uskonnonopetuksen säilymisen osana koulutusta.⁸¹ Muutos antoi samalla uudenlaisen mahdollisuuden työväen ajamaan uskonnonopetuksen poistamiseen ja korvaamiseen. Kirkko ei ollut ainoa korvaamisen vastustaja, ja korvaaminen kohtasi myös haasteita opettajissa, joita sen vuoksi syyteltiin kirkon talutushihnassa oleviksi.⁸² Uskonopetuksen tärkeyttä sekä kirkolle että työväelle korostaa sen rooli kasvatuksessa. Koulutus vahvasti muokkaa lapsen elämää ja näin on tärkeänä osana lapsen kehitystä. Uskonnon tuominen lapselle varhain voi antaa tälle kuvan kirkosta positiivisena ja tärkeänä asiana ja näin ollen tehdä vaikeammaksi siitä eroamisen. Kun työväen tarkoituksena oli saada kansa eroamaan kirkosta, niin uskonnonopetuksen kokonaan poisto varmasti nähtiin tätä myös tulevaisuudessa helpottavana tekijänä. Uskonnonopetuksen pakosta luopuminen ja korvaavien vaihtoehtojen lisäämisen voitiin myös katsoa avartavan oppilaan mieltä muille maailmankatsomuksille ja uskonnon harjoittamisen tavoille paremmin kuin pelkkä kristillinen uskonnonopetus. Tämän vuoksi uskonnonopetuksen korvaaminen uskonnon historialla ja siveellisyyso pillalla, mikä estäisi kirkon vaikutuksen kirkkoon kuulumattomiin, oli myös etenkin SDP:lle sopiva vaihtoehto.

⁸⁰ Pikkusaari 1998, 108–109; 116–117.

⁸¹ Kortekangas 1982, 530.

⁸² Suomen Sosialidemokraatti 29.4.1922.

Kulttuuritaistelun keskiössä oli myös kirkosta eroamisen mahdollisuus ja vaikkakin kirkosta eroa perusteltiin usein katsomuksellisilla ja luokkataistelulla myös taloudellisia perusteita tuotiin ilmi. Kuten tuodaan ilmi 14.2.1923 ilmestyneessä *Suomen Sosialidemokratissa*, jossa odotetaan kirkosta eroamista joukoittain kirkon rakentamisesta johtuvasta taloudellisesta rasitteesta veronmaksajille.⁸³ Taloudellinen syy ei kuitenkaan yleisesti ottaen näkynyt työväen lehtien kirjoituksissa vaan muut edellä mainitut syyt. Synä tähän oli halu näyttäytyä omantunnon ja oikeuden edustajana eikä vain ahneena ja pihinä taloudellisen edun tavoittelijana.

Vaikka kulttuuritaistelu oli pääsääntöisesti SDP:n ja kirkon välillä, ja tätä taistelua voidaan kuvata tärkeänä kulttuuritilanteena, eivät kirkko sekä *Kotimaa* ottaneet aktiivisesti suoraan kantaa kulttuurin tilanteeseen. Kirkonmiehet eivät osallistuneet aktiivisesti keskusteluun, mikä näkyy myös kommentoinnin vähäisyytenä lehden kirjoituksissa koskien uskonnonvapauslakia. Tähän syyksi Paavo Kortekangas antaa muun muassa halun keskittyä kirkon aktiivisen toiminnan hyväksi tai yksinkertaisesti voimien puute ottaa kantaa asiasta käytäviin keskusteluihin. Eikä tähän välttämättä nähty tarvetta, vaikka kirkon vastustusta oli, ei 1920-luvulla ilmennyt suurta kirkonvastaisuutta. Tärkeämmäksi koettiin omalaatuisuuden ja ihmiskäsityksen myönteisyyden painottaminen kirkon ja kristinuskon osina.⁸⁴

Kulttuuritaistelun hävisi SDP ja häviön syyksi Pikkusaari on nimennyt katsomuspoliittisen vakaumuksen riittämättömyyden. Uskonnonvapauslain tuoma vapaus koettiin liian ylivoimaiseksi ja se oli liian vaikea asia sisäistää. Tavallisen kansan elämä oli raskasta, minkä vuoksi keskittyminen älyllisesti ja yksilöllisesti naturalistisuuteen ei ollut mahdollista. Yleinen sivistystaso ei ollut korkea, mikä vaikeutti SDP:n ajaman asian käsittämistä, etenkin kun asiasta tietoa ei ollut helppoa saada. Kouluissa asiaa ei opetettu eikä elämän raskauden vuoksi syvempää tietoa sanomalehdistä tai muustakaan jaksettu hankkia. Kirkkoon jääminen oli vain helpompaa ja turvallisempaa. Vaikka uskonto olikin yksityisasia, kirkosta eroaminen ei välttämättä sitä ollut. Kirkosta eroaminen liitettiin kommunismiin ja myös epäisänmaallisuuteen, mikä tavalliselle sosialisteja kannattavalle työväelle ei ollut haluttu ominaisuus.⁸⁵ Kuitenkin voidaan todeta, että vaikka kulttuuritaistelun sosialidemokratia

⁸³ Kirkostaeroamiset : Joukkoeroamisia Kiihtelyksessä, Suomen Sosialidemokraatti 14.2.1923.

⁸⁴ Kortekangas 1982, 531–532.

⁸⁵ Pikkusaari 1998, 365–372.

hävisikin, sen tuomat vaikutukset uskonnonvapauslain ohella loivat pohjaa Suomen tulevaisuuden kehitykselle. Nämä vaikutukset alkoivat saada paremmin vaikutusta maan kulttuurisen ja poliittisen ilmapiirin muuttuessa pois sisällissodan jälkeisestä ajasta.

4 Johtopäätökset

Kandidaattitutkielmassani olen selvittänyt, minkälaista keskustelua uskonnonvapauslaista käytiin vuosina 1921–1923 *Kotimaa*, *Suomen Sosialidemokraatti* ja *Suomen Työmies* -lehtien kautta tarkasteltuna. Uskonnonvapauslaki ja sen voimaantulo aiheutti keskustelua Suomen lehdistössä, etenkin kirkollisessa ja työväen lehdissä. Molemmat kokivat asian tärkeänä teemana ja molemmilla oli omanlaisensa mielipiteet koskien lain muotoa. On hyvä ottaa huomioon, että uutisoinnissa ja kirjoituksissa sanomalehdillä on yleensä useampi eri kirjoittaja. Kuitenkin on oletettavissa, etteivät lehdet julkaisisi asioita, jotka olisivat täysin heidän ajatustensa vastaisia.

Lehtien tarkastelu tutkimusmenetelmien kautta paljastaa sen, miten sekä *Kotimaa* että *Suomen Sosialidemokraatti* ja *Suomen Työmies* olivat uskonnonvapauslain kannalla. Eikä osapuolille jäänyt epäselväksi, että uskonnonvapauslaki tulisi astumaan voimaan. Laki sisälsi kaikille osapuolille tärkeitä teemoja, joita haluttiin esitellä lehden lukijakunnille. Yhtenä tärkeimpänä teemoista nousi esiin uskonnonopetus, josta lehdet kirjoittivat kattavasti.

Työväen lehdistön keskuudessa ei vallinnut yksimielisyyttä laista. *Suomen Työmieheissä* ilmeni vastustavampia puheenvuoroja koskien sekä uskonnonvapauslakia että kirkkoa ja papistoa kuin *Suomen Sosialidemokraatissa*. SSTP edusti selkeästi uskontovastaisempaa linjaa kuin SDP ja tämä näkyi myös lehtien kirjoituksissa. Sanavalinnoilla haluttiin edustaa kirkonvastaisuutta työväen keskuudessa. Lehtien kirjoitusten takana olivat luonnollisesti lehtien taustatekijät ja vallitseva poliittinen sekä kulttuurinen ilmapiiri. Työväen lehdissä kirjoitusten määrää ja tärkeyttä osittain laski lehtien edustamien puolueiden poliittiset kamppailut työväen kannatuksesta vaalien alla. Uskonnonvapaus koettiin kuitenkin erittäin tärkeänä asiana. *Kotimaan* ei tällaista kamppailua tarvinnut tehdä, joten se pystyi keskittymään kirjoittamaan kattavammin sille tärkeästä uskonnonvapauslaista, etenkin uskonnonopetuksesta.

Uskonnonvapauslaki johti kompromisseihin osapuolten välillä, mikä näkyi myös lehtikirjoituksissa, mutta asiasta jäi positiivinen vaikutelma molemmiin puolin. *Kotimaassa* iloittiin etenkin uskonnonopetuksen asemasta ja siitä, ettei jo vähän aavisteltua kirkosta katoa tullut. Työväen lehdissä taas oltiin tyytyväisiä uuteen vapauteen kirkon ja papiston holhouksen alaisuudesta uskonnon tultua yksityiseksi asiaksi.

Uskonnonvapauslaista käyty keskustelu antaa hyvät lähtökohdat aiheen jatkotutkimiselle. Yhtenä vaihtoehtona olisi aikajakson pidentäminen koskemaan uskonnonvapauslain prosessin alkua vuodesta 1906 lähtien. Toinen vaihtoehto olisi ottaa mukaan monipuolisempi lehtiaineisto. Porvarillisissa lehdissä käyty keskustelu uskonnonvapauslaista voisi tuoda omanlaisensa näkökulman aiheeseen. Tällöin olisi mahdollista saada kattavampi kuva uskonnonvapauslaista käydystä keskustelusta.

Lähteet

Alkuperäislähteet

Sanomalehdet (Kansalliskirjasto, Digitaaliset aineistot)

Kotimaa, Helsinki 1921–1923.

<https://digi.kansalliskirjasto.fi/search?startDate=1921-01-01&endDate=1923-12-31&title=0356-1135&resultMode=THUMB>

[haettu 20.5.2025].

Suomen Sosialidemokraatti, Helsinki, 1921–1923.

<https://digi.kansalliskirjasto.fi/search?startDate=1921-01-01&endDate=1923-12-31&title=0355-9440&resultMode=THUMB>

[haettu 20.5.2025].

Suomen Työmies, Helsinki, 1921–1923.

<https://digi.kansalliskirjasto.fi/search?startDate=1921-01-01&endDate=1923-12-31&title=fk10486&resultMode=THUMB>

[haettu 20.5.2025].

Aikalaiskirjallisuus

Brotherus, K. R.: *Valtio ja kirkko: katsaus Suomen uskontolainsäädännön kehitykseen*. WSOY, Porvoo 1923.

Kaila, Erkki: *Uskonvapauslaki ynnä siihen liittyvät lait ja asetukset*. Otava, Helsinki 1923.

Uskonnonvapauslaki 267/1992. Helsinki, 10.11.1922

<https://finlex.fi/fi/lainsaadanto/saaduskokoelma/1922/267>

Tutkimuskirjallisuus

Danielsbacka, Mirkka, Hannikainen Matti & Tepora Tuomas: Johdanto. *Avaimia menneisyyteen: opas historiantutkimuksen menetelmiin*. Toim. Mirkka Danielsbacka, Matti O. Hannikainen & Tuomas Tepora, Gaudeamus, Helsinki 2022.

Gadamer, Hans-Georg: *Hermeneutiikka: ymmärtäminen tieteissä ja filosofiassa*. Suom. Ismo Nikander, Vastapaino, Tampere 2004.

Kannisto, Niko: *Vaaleanpunainen tasavalta? SDP, itsenäisyys ja kansallisen yhtenäisyyden kysymys vuosina 1918–1924*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2016.

Kena, Kirsti: *Kirkon aseman ja asenteiden muotoutuminen itsenäistyneessä Suomessa 1918–1922*. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki 1979.

Kortekangas, Paavo: *Kirkko. Suomen kulttuurihistoria. 3*. Toim. Päiviö Tommila, Aimo Reitala & Veikko Kallio. WSOY, Helsinki 1982.

Laulajainen, Pertti: *Sosialidemokraatti vai kommunisti: vaaliekologinen tutkimus Suomen poliittisen työväenliikkeen jakautumisesta kansalaissodan jälkeen*. Itä-Suomen instituutti, Mikkeli 1979.

Marjokorpi, Jorma: *Kirkollinen lehdistö maailmansotien välisenä kautena. Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla*. Toim. Markku Heikkilä & Eino Murtorinne, Kirjapaja, Helsinki, 1977 187–203.

Murtorinne, Eino & Heikkilä, Markku: *Kotimaa 1905–1980: routavuosien kristillis-yhteiskunnallisesta lehtiyrityksestä monipuoliseksi kristilliseksi kustannusyhtiöksi*. Kirjapaja, Helsinki 1980.

Nygård, Toivo: *Suomen lehdistön historia. 2, Sanomalehdistö suurlakosta talvisotaan*. Kustannuskiila, Kuopio 1987.

Pikkusaari, Jussi: *Vaikea vapaus: sosialidemokratian häviö kirkolle Suomen kulttuuritaistelussa*. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1998.

Reijonen, Mikko: *Uskonnonvapauskysymys Suomessa*. Kirkon tutkimuslaitos, Tampere 1977.

Reijonen, Mikko: *Uskonnonvapauden toteuttaminen Suomessa vuosina 1917–1922 = Die Durchführung der Religionsfreiheit in Finnland in den Jahren 1917–1922*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki 1980.

Robbins, Keith: *Political and Legal Perspectives: The Dynamics of Religious Reform in Northern Europe, 1780–1920*. KU Leuven 2013

Ruuth, Martti: *Kirkon elämää Kotimaan kuvastimessa: vuosisatamme aatehistoriaa*. Kirjapaja, Helsinki 1949.

Saarela, Tauno: *Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923*. Kansan sivistystyön liitto, Helsinki 1996.

Tiitinen, Ilpo: Teologia. *Suomen kulttuurihistoria*. 3. Toim. Päiviö Tommila, Aimo Reitala & Veikko Kallio, WSOY, Helsinki 1982.